

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Vermeerderd en verrijkt: de eerste gravures van de Leidse universiteit naar Jan Cornelisz. van 't Woudt beschouwd vanuit een stedelijke context 1609-1716

Maris, C. van

Citation

Maris, C. van. (2024, May 30). *Vermeerderd en verrijkt: de eerste gravures van de Leidse universiteit naar Jan Cornelisz. van 't Woudt beschouwd vanuit een stedelijke context 1609-1716*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3759702>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3759702>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 7. Reiscultuur

7.1 INLEIDING

De Leidse instellingen op de prenten en de prenten zelf maakten deel uit van een stedelijke context. Dit hoofdstuk zet uiteen hoe na 1609 de Hollandse steden aantrekkelijk werden als reisdoel en de universiteiten en geleerden in Leiden een bezienswaardigheid gingen vormen. Daarnaast worden in dit gedeelte verschillende doelen van het vroegmoderne reizen belicht. Dat de universitaire instellingen in Leiden een geliefd reisdoel waren, blijkt onder meer uit vier zeventiende-eeuwse reizigersverslagen, waarvan in het volgende gedeelte voorbeelden worden gegeven uit de periode 1606-1663.⁸²¹ Reizigers waren als groep zeer divers en bestonden onder meer uit geleerden, burgemeesterszonen, schepenen, lakenfabrikanten, ambtenaren of ondernemers.⁸²² Sommige personen reisden vanwege diplomatieke redenen, weer andere groepen reisden omwille van militaire of educatieve activiteiten.⁸²³ Ook vrouwen namen deel aan de vroegmoderne reiscultuur, ook al waren ze gering in aantal en zijn er nog weinig bronnen over bekend. Zij reisden veelal samen met een gouvernante of een echtgenoot.⁸²⁴

Vele reizen droegen een educatief karakter.⁸²⁵ Voor jonge volwassenen fungeerde een reis als een overgangstijd naar het volwassen leven en als middel voor het vergaren van levenswijsheid.⁸²⁶ Een goed gedocumenteerd voorbeeld daarvan was de reis van Willem en Reinier van Oldenbarnevelt,

zonen van de landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt. De jonge reizigers werden begeleid door Johan Meursius.⁸²⁷ In humanistische kringen hechtte men veel belang aan een goede voorbereiding op een reis naar een stad, een land of een streek.⁸²⁸ De voorbereiding gebeurde aan de hand van mondelinge, tekstuele en visuele bronnen als kaarten en stadsgezichten. Reizigers kochten tijdens de reis prenten of schilderijen van gebouwen, tuinen of beelden. Dergelijke objecten, zoals de prenten naar Woudanus, fungeerden als visuele geheugensteun en bezienswaardigheid en konden thuis worden toegevoegd aan een verzameling.⁸²⁹ De prenten naar Woudanus toonden reizigers belangrijke locaties in Leiden, waar contacten konden worden gelegd en waar kennis kon worden opgedaan. Daarnaast konden de prenten dienen als voorbeeld voor verzamelaars, ze toonden hun de objecten waaruit een verzameling kon worden opgebouwd, hoe objecten werden bewaard en hoe ze werden gebruikt.

Voor Leidse geleerden zoals Lipsius was het reizen van groot belang. Hij schreef onder meer een invloedrijk traktaat met adviezen over het nut van reizen, genaamd *Epistola de peregrinatione Italica*.⁸³⁰ Universiteitssteden vormden een geliefd reisdoel voor jonge academici. Zo schreef Marnix van St. Aldegonde *De ratio instituendae juventutis*, een handboek over de pedagogische waarde van de *peregrinatio academica*. Dergelijke nutsreizen langs universiteiten moesten worden besteed aan het vergaren van kennis over onder andere dresuur, schermen en fortenbouw. Andere educatieve doelen waren het taalonderwijs of een promo-

⁸²¹Over het reizen, reisverslagen en de reizigers zelf: Frank-Van Westrienen 1983; Dekker 1994; Grabowski 2001; Verhoeven 2009; Wal 2019; Helm 2021; Jager 2022; Moss 2022, 2023; Ridder-Symoens 1989, pp. 197-223, 1983, pp. 2-11, 1997, pp. 131-151, 2000, pp. 55-62. Over de Leidse instellingen als bezienswaardigheden en bezoekers van de Leidse universiteit: Otterspeer 2000, pp. 436-448. Voor een lijst met reizigers die bezienswaardigheden in Amsterdam bezochten: Jacobsen Jensen 1912, 1919. Voor een lijst van reizigers en

bezienswaardigheden in Leiden: klapper van Pelinck UBL, z.j.

⁸²²Moss 2022; Verhoeven 2009, pp. 43-57.

⁸²³Verhoeven 2009, p. 78. Motivatie reizigers 1600-1650: educatie (36%), cultuur/vermaak (30%), diplomatie (17%), militair (9%), zaken (8%).

⁸²⁴Frank-Van Westrienen 1983, pp. 152-159; Moss 2022, pp. 203-214.

⁸²⁵Voor recent onderzoek zie het proefschrift: Moss 2022.

⁸²⁶Over het nut en doel van de Grand Tour: Frank-Van Westrienen 1983; Verhoeven 2009, p. 26, p. 37.

⁸²⁷Frank-Van Westrienen 1983, p. 71.

⁸²⁸Frank-Van Westrienen 1983, p. 237.

⁸²⁹Frank-Van Westrienen 1983, pp. 348-349.

⁸³⁰Over het traktaat: Frank-Van Westrienen 1983, pp. 42-48.

tie.⁸³¹ Reizigers vormden een uitermate geschikte afzetmarkt voor de prentserie uit 1610. In verschillende vroegmoderne voorstellingen en verhalen fungeerde het reizen vaak als een metafoor voor de geestelijke ontwikkeling van de mens. De reis van studenten naar verschillende universiteitssteden vond vaak plaats tijdens een levensfase tussen de jeugd en de volwassenheid, zoals het tegenwoordige begrip *coming of age* aangeeft. Hierbij werd het humanistische ideaal vooropgesteld. De reiziger moest zich ontwikkelen en kennis opdoen tijdens zijn reis en een onderscheid leren maken tussen goede en slechte zaken. Dat de reis verliep volgens een planmatig programma, blijkt uit allerlei reisgidsen. De prentserie verbeeldde Leiden als een unieke bezienswaardigheid en toonde de collecties van beroemde geleerden. De prenten konden reizigers dienen als voorbereiding van hun reis naar Leiden of als geheugensteun en verzamelobject voor thuis. Het was uiteraard noodzakelijk dat een reiziger zich voorbereidde en ter oriëntatie tijdens zijn reis plattegronden en stadsbeschrijvingen met zich meedroeg of ze onderweg aanschafte.

Voor de wijze van reizen in de zeventiende eeuw bestonden verschillende richtlijnen. Uit voorbeelden in dit hoofdstuk blijkt dat ook Leidse geleerden dergelijke richtlijnen van belang vonden en daarover publiceerden.

De vrede die ontstond met de afkondiging van het Twaalfjarig Bestand in 1609 schiep nieuwe kansen voor reizigers die de Nederlanden bezochten. De prenthandel bracht deze nieuwe situatie met actuele stadsgezichten vol optimisme

in beeld. In 1609 verscheen een eerdergenoemde versie van een kaart van de Nederlanden, de *Leo Belgicus* door Claes Jan Visscher.⁸³² Op de voorgrond naast het vrije Nederland zijn twee mannen te paard afgebeeld als symbool van het 'Veylich reysen'. Aan beide kanten van de kaart werden aan de kijker de verschillende steden getoond. Rechts op de kaart was een allegorie van de slapende oorlog zichtbaar, links een allegorie van het vrije Nederland. De allegorische figuur Zegen strooide kennis, wetenschap en kunst over het vrije land. Stadsvergroting en landbouw verkeren op de kaart in vreedzame omstandigheden. Al deze verschillende motieven schiepen op papier een aantrekkelijk beeld van de Nederlanden.

7.2 STEDENBEZOEK

7.2.1 UNIVERSITEITSSTEDEN EN VERZAMELINGEN ALS REISDOEL

Universiteitssteden trokken reizigers aan. Bijzondere verzamelingen, zoals op de prenten naar Woudanus, waren een reden voor reizigers om universiteitssteden als Leiden te bezoeken. Ook particuliere verzamelingen zoals die van Paludanus in Enkhuizen, en van Imperato en Aldrovandi in Italië waren populaire trekpleisters.⁸³³ Imperato toont op de titelpagina van zijn catalogus *Dell' Historia naturale* meerdere bezoekers in zijn kabinet.⁸³⁴ De faam van deze particuliere verzamelingen diende eveneens het algemeen belang van de steden waarin ze waren gehuisvest. In 1603 legateerde Aldrovandi zijn

⁸³¹ Frank-Van Westrienen 1983, pp. 36-42.

⁸³² Eerder verscheen in 1598 een kaart in de vorm van een leeuw, vervaardigd door Joannes van Doetechum naar het voorbeeld van Frans van Hogenberg, Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-80.502.

⁸³³ Jorink 2008, pp. 267-327. Jorink gaat uit van de voorbeeldfunctie van deze particuliere collecties. Over het nut van verzamelingen voor de steden: Findlen 2021.

⁸³⁴ Jorink 2008, p. 302. Een voorbeeld daarvan is het bezoek van Ernst Brinck aan dit kabinet rond 1614.

verzameling na zijn overlijden dan ook aan het stadsbestuur van Bologna, waar deze nog steeds te zien is.⁸³⁵

7.2.2 BEREIKBAARHEID

De uitleg van Hollandse steden, waaronder die in 1610 van Amsterdam en die in 1611 van Leiden, belooft reizigers schone en bredere straten, meer ruimte en nieuwe aantrekkelijke bezienswaardigheden. De Amsterdamse Koopmansbeurs, waarvan in 1609 een luxe prent verscheen, was voor reizigers, net als de Leidse verzamelingen, een aantrekkelijke locatie met kansen op interessante netwerkcontacten. De transportmogelijkheden waren gewoonlijk beperkt, en vol risico's.

De goedkoopste reis verliep meestal te voet, of sneller en duurder, per paard, per koets of per boot via het water. Waterwegen waren het veiligst en comfortabelst. De rivier de Rijn en haar zijarmen vormden voor een grote groep reizigers een kwalitatief goede route naar Leiden. Via het water van het Rapenburg waren de universitaire instellingen goed bereikbaar. De locaties op de prentserie konden in principe in een enkele dag worden bekeken, met inbegrip van belangrijke bouwwerken als het stadhuis en de Pieterskerk. De bereikbaarheid van locaties was zo belangrijk dat die ook zichtbaar is gemaakt op prentmateriaal in Orlers' stadsbeschrijving. Op een prent van het Academieggebouw wordt op de voorgrond dit personenvervoer via het water afgebeeld. Een bootje met figuranten, verkleed als de Muzen, Apollo en Neptunus wordt tevens getoond op een prent van de stichtingsoptocht.

7.2.3 PERVIGILIUM MERCURII: EEN VOORBEELD VAN EEN REISGIDS UIT LEIDEN

Verschillende Leidse geleerden als Lipsius, Scaliger, Merula en Clusius waren ervaren reizigers.⁸³⁶ Een reis diende, volgens de beroemde Lipsius, ter lering en ter vermaak: tijdens de reis werd kennis en inzicht verworven en karakter gekweekt. De reiziger moest kennis vergaren over het land, zijn zeden, gewoontes, zijn wetten, vorsten, oorlogen en geschiedenis door lectuur en gesprekken met geleerden om zo inzicht te krijgen in mensen en maatschappij.⁸³⁷ Een reis diende methodisch te worden uitgevoerd, want alleen zo kon, volgens de geleerde Lipsius een reis vruchten afwerpen.⁸³⁸ De reisgids *Pervigilium Mercurii* uit 1598 van de Duitse student Georgius Loysius (1575-1602) past goed in dit ideaalbeeld. Loysius streek tijdens zijn *peregrinatio academica* in 1597 enige tijd neer in Leiden. Hij had vanaf 1594 verschillende universiteitssteden bezocht als Jena, Wittenberg, Ingolstadt, Altdorf, Keulen en Straatsburg. Zijn verblijf in Leiden benutte hij door een reisgids te schrijven, samengesteld uit delen van eerdere reisgidsen, waaronder de brief van Lipsius.

Ook fragmenten uit een geïllustreerde reisgids van de natuuronderzoeker en apotheker Pierre Belon (1517-1564) uit 1553, een publicatie eerder vertaald en afgedrukt in een publicatie door Clusius, nam hij op.⁸³⁹ Daarnaast bevat zijn publicatie onder andere gedichten van Scaliger sr. Ook de bibliothecaris Merula werd voor een advies geraadpleegd. Merula, die later in 1605 zijn *Cosmographia* publiceerde met zijn beschrijving

⁸³⁵Jorink 2008, p. 302; Findlen 2021. Te zien in Museo Aldrovandiano in het Palazzo Poggi.

⁸³⁶Over het verband tussen deze verschillende Leidse geleerden en reisgidsen: Frank-Van Westrienen 1983. Over de invloed van de reisadviezen van Lipsius op reizigers: Frank-Van Westrienen 1983, pp. 42-48. Over Loysius: Enenkel 2019, pp. 28-74. Over Lipsius' ideeën over reizen: Papy 2019, pp. 92-114.

⁸³⁷Frank-Van Westrienen 1983, pp. 42-48.

⁸³⁸Papy 2019, p. 95.

⁸³⁹Verbaan 2011, p. 130. Enenkel 2019, pp. 28-74. Belons reisverslag door de Levant (Azië) bevat een combinatie van illustraties van planten en dieren en observaties van bewoners in verschillende kledij op verschillende locaties zoals een vrouw in een boerka in Turkije. Clusius voegt het vertaalde reisverslag als bijlage toe aan diens *Exoticorum libri decem* (1605).

van de wereld en die daarin een bezienswaardigheid zoals de *Pierre Levée* uit de universiteitsstad Poitiers opnam, was kort daarvoor bibliothecaris geworden en kon Loysius van relevante bronnen voorzien.⁸⁴⁰ Dousa en Scaliger jr. loofden Loysius' *Pervigilium*. Het document werd dan ook een geslaagde reisgids: de eerste druk was in 1600 uitverkocht en in 1667 bestonden er maar liefst acht edities van.⁸⁴¹ De gids weerspiegelde het doel van de reiziger om kennis te vergaren die uiteindelijk ten goede kwam aan volk en vaderland.⁸⁴² Loysius typeert in een editie van zijn reisgids de stad Leiden als een nette en schone stad.⁸⁴³

7.2.4 DE REIS OP PRENTEN EN SCHILDERIJEN ALS METAFOOR VOOR ONTWIKKELING EN ZELFPROMOTIE

Het reizen, reizigers en reisdoelen werden niet alleen beschreven in boeken maar ook vaak verbeeld op prenten en schilderijen. Voor pelgrims waren steden en plaatsen uit de Bijbel een geliefd reisdoel.⁸⁴⁴ Deze Bijbelse steden, zoals Jeruzalem, fungeerden op schilderijen en prenten veelvuldig als decor van historiestukken.⁸⁴⁵ Daarnaast werden de reizen van klassieke figuren als Odysseus, Mercurius en Hercules veelvuldig aanschouwelijk gemaakt in de schilder- en prentkunst. Ook in dit geval diende het reizen als een metafoor voor de levensweg en de morele ontwikkeling, zoals in prenten met als onderwerp de *Tabula Cebeitis* rond 1600 of voorstellingen van Hercules op de tweesprong.⁸⁴⁶ De lichamelijke of geestelijke ontwikkeling werd in de prentkunst vaak fasegevijs gevisualiseerd door middel van de treden van

een trap of de paden op een berg. Concrete voorbeelden hiervan vormden de levenstrap, of bergen als de Parnassus, de Helicon of de Olympus. De bergweg of de trap was op het platte vlak uitermate geschikt om systematisch verschillende fases of gebeurtenissen aanschouwelijk te maken voor de kijker. Gedrukte en geschilderde voorstellingen droegen op allerlei manieren informatie over het reizen. Een vroegmoderne reiziger had allerlei gedrukte beschrijvingen en voorstellingen van een land of streek nodig als voorbereiding voor de reis. Gedrukte portretten en beschrijvingen van belangrijke personen, kledinggebruiken en gewoontes vormden een aanvulling op voorstellingen en kaarten van steden en landen.

Reisgidsen en egodocumenten als reisverslagen vormden eveneens een bron van informatie voor de vroegmoderne reiziger.⁸⁴⁷ Vanuit het oogpunt van de reizigers waren de overzichtelijke en goed geordende prenten naar Woudanus uitermate geschikt ter oriëntatie tijdens de voorbereiding of, na de reis als geheugensteun, ter aanvulling van catalogi. De prenten leenden zich eveneens als een instrument voor zelfpromotie en verhoging van de eigen status.⁸⁴⁸ De reiziger stuurde ze tijdens zijn reis op naar huis, toonde ze onderweg of bij thuiskomst aan relaties en wekte met de prenten de indruk dat hij genoeg financiële middelen tot zijn beschikking had, kennis had vergaard van de verzamelobjecten op de voorstellingen en tijdens het reizen contact had gelegd met personen uit het lokale geleerdennetwerk.⁸⁴⁹ Prenten en schilderijen fungeerden als illustratie van een mondeling of schriftelijk reisverslag.

⁸⁴⁰Enenkel 2019; Krogt 2012, p. 37.

⁸⁴¹Enenkel 2019, p. 31.

⁸⁴²Verbaan 2011, p. 130.

⁸⁴³Pelinck z.j.: Pelinck citeert Loysius uit een onbekende editie van *Observationes*, p. 63. Enenkel 2019, p. 31, nt. 6. Er waren acht verschillende edities van *Observationes* in 1667. Mogelijk baseerde de geciteerde auteur in de klapper van Pelinck zich op een editie in de UBL of in de KB uit 1661 of 1667. De eerste editie van 1598 werd opgevolgd

door edities in 1600 en 1601. Andere verschenen in 1608, 1631, 1644 en 1661.

⁸⁴⁴Over de interesse voor onderwerpen en plaatsen uit de Bijbel: Jorink 2008.

⁸⁴⁵Zie over een pelgrimage en Bijbelse voorstellingen: Bakker 2020, pp. 231-257.

⁸⁴⁶Over het thema van *Tabula Cebeitis*: Schleier 1973; idem, door Goltzius: Weddigen 2003.

⁸⁴⁷Frank-Van Westrienen 1983; Moss 2022.

⁸⁴⁸Over de aanschaf van luxe goederen tijdens een reis: Moss 2022, pp. 148-160.

⁸⁴⁹Over de reis, het reisverslag als statussymbool en promotiemiddel voor het zelfbeeld in het geval van Thomas Coryate: Baker 2007, pp. 129-145. Zie over de educatiereis als versterking van de identiteit de dissertatie van Moss 2022. Over audiënties en ontmoetingen als statussymbool: Moss 2022, pp. 160-169.

Een dergelijke functie blijkt uit een exemplaar van het eerder beschreven Heidelbergse wijnvat naar Woudanus. De Engelse reiziger Thomas Coryate liet zich staand op het vat portretteren tijdens zijn *Grand Tour* en voegde de prent daarna zelfbewust toe aan zijn reisverslag, dat hij in 1611 publiceerde voor geïnteresseerden.⁸⁵⁰ De prent naar Woudanus werd thuis door de graveur William Hole aan de persoonlijke behoefte van de reiziger Coryate aangepast, omgevormd tot een egodocument en getransformeerd tot een object van *self-fashioning*. In het volgende gedeelte wordt het geval van Coryate verder toegelicht en wordt een beeld geschetst van enkele reizigers, het verloop en karakter van hun reizen, waaruit hun interesse blijkt voor verschillende verzamelobjecten, locaties, netwerkcontacten en bezienswaardigheden op Leidse locaties zoals deze op de prenten voorkomen.

⁸⁵⁰Prent van het grote wijnvat te Heidelberg met Thomas Coryate door W. Hole naar J.C. Woudanus in: *Coryates Crudities hastily gobbled up in five months travels in France, Italy, & c.*, 1611, BM G.1.247.

7.3 VIER REIZIGERS IN DE PERIODE 1606-1663

7.3.1 INLEIDING

In het volgende gedeelte bespreek ik vier reisverslagen van personen die een reeks steden aandeden in onder andere de Nederlanden, waaronder Leiden met zijn universiteit.⁸⁵¹ Het betreft Ernst Brinck (1582-1649), de al genoemde Thomas Coryate (1577-1617), Charles Ogier (1595-1654) en John Evelyn (1620-1706). Zij toonden een grote interesse voor verzamelingen. Ook blijkt uit deze verslagen de behoefte aan de aanschaf van visuele objecten tijdens hun reis, zoals gedrukt materiaal en catalogi. Opvallend hierbij waren hun bezoeken aan drukkerijen en boekwinkels. Daarnaast bleek dat er belang werd gehecht aan het leggen van contacten met geleerden, en de vastlegging van deze contacten in vriendenboeken. Uit de interesses van genoemde personen blijkt dat zij potentiële kopers waren van de prentserie. Reizigers vormden ongetwijfeld een lucratieve doelgroep voor Cloucq. De keuze voor deze vier casussen is niet representatief voor alle vroegmoderne reizigers. Uit een inventarisatie van reizigers die Leiden bezochten, blijken veel onderlinge verschillen. De tijdsperiode van deze reizigers die door de kunsthistoricus Pelinck in zijn inventaris wordt beschreven, bestrijkt maar liefst twee eeuwen. Van de tweehonderdenvijftig reizigers die Pelinck vermeldt deden honderd reizigers de Leidse tuin aan.⁸⁵² De voorbeelden van reizigers die hier gegeven worden vallen in de korte periode 1606-1663: dit is de periode waarin de prentserie

in Leiden en Amsterdam te koop was. Deze vier reizigers tonen aan hoe belangrijk voorstellingen, universiteiten of verzamelingen voor hen waren, iets dat relevant is voor de beoogde functie van de vier prenten.

7.3.2 DE REIS NAAR LEIDEN VAN DE BURGEMEESTERSZON EN STUDENT ERNST BRINCK IN 1606

De reisverslagen van Ernst Brinck (1582-1649), student, burgemeesterszoon en verzamelaar uit Harderwijk, omvatten de periode 1595-1607 en geven de vroegst bekende beschrijvingen van de vier instellingen weer. Brincks reisnotities waren overigens nooit bedoeld voor publicatie. Zijn reisverslagen en *alba amicorum* – voorzien van veel afbeeldingen – beschrijven zijn ervaringen in heel Europa. In 1606 deed Brinck voor het eerst Leiden aan, tijdens een studiereis.⁸⁵³

Brinck doorliep de Latijnse school en werd op dertienjarige leeftijd student in het Duitse Baden. Brinck was afkomstig uit een burgemeestersmilieu. Zijn broer Alpert Brinck jr. werd op 1607 ingeschreven in het Leidse *Album Studiosorum*.⁸⁵⁴

De reisaantekeningen van Ernst betreffen zaken uit verschillende steden en plaatsen.⁸⁵⁵ Deze bron vermeldt ook de kosten: voor zijn reis van drie jaar en drie maanden werd achthonderd gulden reisgeld gereserveerd door zijn ouders.⁸⁵⁶ Brinck deed onder andere Duitsland, Frankrijk, Zwitserland, Holland en Engeland aan.⁸⁵⁷ Naast notities legde Brinck ook zijn ontmoetingen tijdens de reis vast in drie vriendenboeken. Deze bevatten inscripties van Leidse geleerden als

⁸⁵¹Over reizen door geleerden en studenten: Ridder-Symoens 1983, 1989, 2000. Recente publicaties over reizigers: Jager 2022; Moss 2023; Grabowsky 2001; Helm 2023.

⁸⁵²Pelinck z.j.; Gogelein 1990, p. 45.

⁸⁵³Beschrijving van zijn bezoeken: Wijhe 1925-1926, pp. 2-25. Wijhe vermeldt 1606 als vroegste bezoek aan Leiden, het laatste vindt plaats in 1617. Over Brinck en zijn verzamelingen: Jorink 2007, pp. 299-304. Levensbeschrijving van Brinck: Rappard 1886. Beschrijving van zijn bezoek aan de tuin: Gogelein 1990, p. 15. Vermelding van Brinck: Pelinck z.j. Standplaats van Brincks notities: Archief Stadsbestuur Harderwijk, handschrift in Latijn en Nederlands, nr. 5299. Over Brincks reisnotities: Swan 2012; Moss 2022, p. 65, p. 14, p. 129, p.

150. Over Brincks verblijf in de Ottomaanse Levant: Hoenkamp-Mazgon 2002, pp. 30-31.

⁸⁵⁴*Album Studiosorum* 1875, 1122.

⁸⁵⁵Rappard 1868, p. 11.

⁸⁵⁶Rappard 1868, p. 24.

⁸⁵⁷Wijhe 1925-1926, p. 17.

Cornelis van Swanenburg, Johannes Meursius, Wilhelmus Coddæus, Gilbertus Jacchæus en Thomas Erpenius.⁸⁵⁸ Een exemplaar bevat een inscriptie van de sterrenkundige Galilei. De alba zijn voorzien van verschillende voorstellingen. De bijdrage van een officier uit het leger van Maurits toont een voorstelling die op ludieke wijze soldaat en geleerde samenvoegt. Het toont een figuur, aan een zijde gekleed als geleerde en aan de andere zijde gekleed als soldaat, staande op een vierkant rasterpatroon. De burgemeesterszoon Brinck beschreef Leiden als tweede belangrijke stad van Holland, na Amsterdam. Hij typeerde de stad als schoon, plezierig en volkrijk.⁸⁵⁹ Hij merkte daarnaast op dat de stad bestuurlijk was ingedeeld in buurten. Uit Brincks notities blijkt voorts dat hij belang hechtte aan aantallen en afmetingen wat betreft bewoners, straten, buurten, bruggen, boten en waterwegen in plaatsen en steden.

De universitaire instellingen werden door Brinck in een context geplaatst van bezienswaardigheden uit de omgeving van Leiden: de plaats Leiderdorp, de Rijnsburgse abdij, de plaats Valkenburg en de uitmonding van de Rijn in het Mallegat te Katwijk. Hij maakte notities van zijn bezoeken aan bijvoorbeeld Leidse kerken, aan monumenten zoals het graf van Scaliger, aan stadspoorten en aan belangrijke straten als de Breestraat.⁸⁶⁰ Veel gebruiksvoorwerpen waren een bezienswaardigheid: op een blad met aantekeningen uit verschillende landen onder het kopje ‘van eenige dingen, die men tot een memorie heeft willen bewaren’ werd een belangrijke tafel vermeld die te zien was bij het Kleermakersgilde, ooit

gebruikt door de bekende Leidse wederdoper en kleermaker Jan van Leyden of Jan Beukelsz. (1509-1536), wiens portret in 1605 werd gegraveerd door Van Sichem naar een tekening van Woudanus.⁸⁶¹ Brinck legde in Leiden meerdere contacten met diverse geleerden, zoals met de historisch-schrijver Scriverius, de buurman van Willem van Swanenburgh. Dit blijkt uit een aanbevelingsbrief door Scriverius voor Brinck, voor gebruik op zijn reis naar Londen in 1607.⁸⁶² De kennismaking van Ernst met de Leidse instellingen vond plaats nog voor de publicatie van de prenten in het jaar 1610. Uit zijn reisnotities blijft onduidelijk in welke jaren Brinck zijn reiservaringen en observaties heeft uitgewerkt of aangevuld. Ook in latere jaren bleef hij de instellingen bezoeken, zo blijkt uit het feit dat hij in 1618 de opzichter van de bibliotheek ontmoette. Uit zijn aantekeningen maken we op dat hij twee jaar lessen volgde aan de universiteit en woonde in het Statencollege, gelegen nabij de instellingen. De verzamelingen in de instellingen zullen hem ongetwijfeld tot voorbeeld hebben gediend voor zijn latere verzameling.⁸⁶³

Brinck beschrijft alle vier de instellingen, inclusief de schermschool. Dit is opmerkelijk, want in beschrijvingen van Leiden en de instellingen door andere reizigers, zijn beschrijvingen van de schermschool doorgaans afwezig.⁸⁶⁴ De ingenieurschool werd eveneens door Brinck vermeld. Zijn beschrijving van de universitaire voorzieningen is daarmee de meest volledige ten opzichte van andere en latere reisverslagen. Objecten zoals de schilderijen in de bibliotheek, de kast van Scaliger en de skeletten in het theater werden

⁸⁵⁸Rappard 1868, pp. 67-68.

⁸⁵⁹Wijhe 1925-1926, p. 18.

⁸⁶⁰Wijhe 1925-1926, pp. 18-20.

⁸⁶¹Swan 2012, 5v, foto van aantekeningen nr. 46. Gravure British Museum Bb. 16.385. Voor de portretgravure Jan Beukelsz. door C. van Sichem zie RKD <https://rkd.nl/images/172626>, RP-P-1907-3373.

⁸⁶²Wijhe 1923, p. 28.

⁸⁶³Jorink 2008, p. 299. Ook particuliere verzamelaars, onder wie Paludanus en Imperato dienden hem als voorbeeld. Swan 2012, p. 8; Jorink 2007, p. 302. Hij bezocht Ferrante Imperato's verzameling in 1614, waarvan een inscriptie in het album getuigt.

⁸⁶⁴Dit blijkt uit de reizigers en hun bezoeken aan Leiden beschreven in: Pelinck z.j.; Wijhe 1923.

kort en feitelijk beschreven. In zijn reisverslag vermeldde hij dat hij een aantal beroemde mannen ontmoette, onder wie Scaliger, en de beheerders van de vier instellingen zoals Pauw, Merula en Rudolph van Ceulen. Allen droegen ze bij aan zijn album *amicorum*. Clusius en Scaliger voorzagen hun bijdragen van een portret.⁸⁶⁵

Zoals gezegd had Brinck persoonlijk contact met enkele beheerders van de Leidse verzamelingen. De bibliothecaris Daniël Heinsius schreef een lofdicht over Brincks rariteitenverzameling, nadat hij hem in Harderwijk had bezocht.⁸⁶⁶

Brincks contact met beheerder Pauw blijkt uit de beschrijving van de tuin. Bij een bezoek aan het woonhuis van Pauw naast de tuin gelegen, bekeek Brinck rariteiten als zeer grote ‘vogelsbecken’ en een object in de vorm van een klein paard waaruit gedronken kan worden, gemaakt van de huid van een ongeboort kalf. Voorts noemt hij objecten die op de prent van de tuin zichtbaar zijn zoals de ‘Indiaanse Rieden’, schilden van schildpadden en een zeer grote vleermuis. Deze vleermuis keerde ook in zijn aantekeningenboek over vogels terug.⁸⁶⁷ Uit de vermelding van een levende arend en ‘een levende schildpad ter grootte van mijn hoed’ wordt duidelijk dat er in de tuin ook levende dierenverzamelingen werden getoond.⁸⁶⁸

De notitie over de schildpad laat zien dat bij de beschrijving van deze objecten de schaal, omvang of afmetingen van groot belang waren en dat die met de maatvoering van het menselijk lichaam werden vergeleken. Bij een bezoek aan de Pieterskerk en in een notitie over een beschilderde wimpel spreekt Brinck over ‘een manslengte’ om

uit te leggen hoe hoog de wimpel hing en hoe die daar werd tentoongesteld. Brinck nam twee voorstellingen mee naar Harderwijk. Dit bleek uit een tweetal afbeeldingen van een Waringinboom (*Ficus Benjamina*) waar hij zestien gulden voor betaalde.⁸⁶⁹ In de bibliotheek bekeek Brinck de schilderijen van Maurits en Willem van Oranje, Aristoteles, Erasmus en Ramsaeus en de kast met het legaat van Scaliger.⁸⁷⁰

De cirkelvormige ingelegde stenen met de inscriptie van Du Bellay voor het Academieggebouw, rond 1614 in beeld gebracht op een kleine prent in Orlers, werd door Brinck ook beschouwd als bezienswaardigheid.⁸⁷¹ Brinck noteerde voorts verschillende zaken in het Academieggebouw zoals het *cortège* bij een rectoraatsoverdracht, de pedel met zijn staf en promoties in het recht en in de geneeskunde. In de zaal van de theologen zag hij een tapijt met als onderwerp het Beleg en Ontzet.

Zijn uiteenzetting over de universiteit ging vergezeld van uitleg over andere gebouwen in de stad, zoals kerken, de Burcht en bouwwerken als wallen, bruggen en poorten. Ook de luisterrijke Leidse tuinen en hoven vielen Brinck op bij zijn wandeling.

Uit de notities van Brinck blijkt dat de ordening een grote rol speelde. Swan concludeert dat de notities voor een groot deel uit lijstjes bestaan die onderling opnieuw worden geschud en gesorteerd onder verschillende categorieën of gemeenplaatsen, een methode uit de Renaissance waarmee informatie kan worden verwerkt en vastgelegd. De notities met observaties over Leiden maakte Brinck op kleine en losse strookjes papier.

⁸⁶⁵Wijhe 1923, p. 20. KB 133 M 86, Portret Clusius f 67v 68r, bijdrage d.d. 4-5-1606, zie: <https://www.kb.nl/themas/vriendenboeken/verwoede-verzamelaars/album-amicorum-i-van-ernst-brinck>.

⁸⁶⁶Jorink 2008, p. 305, nt. 173. In 1640 dankt Brinck hem per brief voor het lofdicht: UBL Ms Bur. F 6a.

⁸⁶⁷Over de aantekeningen: Swan 2012. Het aantekenboek over vogels: OAH 2057, f 13.

⁸⁶⁸Gogelein 1990, p. 15. Wijhe, 1925-1926, pp. 25-33.

⁸⁶⁹De Waringinboom, behorend tot de moerbeifamilie, is tegenwoordig een algemeen voorkomende kamerplant en komt als boom voor in o.a. Zuidoost-Azië. Gogelein 1990, p. 15. Gogelein spreekt van een afbeelding van een tulp. Hij baseert zich op Wijhe, die echter van een ‘Waringinboom’ spreekt. Wijhe 1925-1926, p. 21; Pelinck z.j.

⁸⁷⁰Pelinck z.j.: dit moet na 1609 geweest zijn.

⁸⁷¹Orlers 1614, p. 180.

Een ervan werd gewijd aan dierenskeletten in het theater, een ander aan het aantal wolscheerders en het aantal boekverkopers. De lijstjes werden door Brinck opnieuw geordend, gesorteerd en daarna ingevoegd in grotere notitieboeken.⁸⁷² Zijn beschrijvingen van de objecten raakten op die manier met elkaar vermengd en losgezongen van hun plaatselijke context. De esthetiek van objecten was ook belangrijk voor Brinck, gezien zijn aantekeningen over de schoonheid van diverse kleuren.⁸⁷³

7.3.3 EEN GEÏLLUSTREERD REISVERSLAG VAN EEN REIS IN 1608 DOOR THOMAS CORYATE

De Brit Thomas Coryate (ca. 1577-1617) publiceerde in 1611 zijn bewerkte reisverslag *Coryates Crudities hastily gobbled up in five months travels in France, Italy, &c.*⁸⁷⁴ Het verslag beschreef een reis van vijf maanden door Europa in het jaar 1608. Het toont, onder andere op de titelpagina, verschillende illustraties van bezienswaardigheden en verhaalt over zijn belevenissen in verschillende steden. De reis voerde van Frankrijk naar Italië en terug, via Zwitserland, Duitsland en Holland.⁸⁷⁵

Deze geïllustreerde publicatie toont aan hoe een prent van een bezienswaardigheid in de context van de vroegmoderne reiscultuur gebruikt werd als zelfpromotie. De publicatie toont hoe de prent van het Heidelbergse wijnavat, gegraveerd door Delft en uitgegeven door Van Haestens, werd nagevolgd, aangepast aan een Britse context en getransformeerd tot een representatie van Coryate als reiziger.⁸⁷⁶ De prent in *Crudities* is een

navolging in een kleiner formaat, door de kaartenmaker en graveur William Hole (?-1624). Op de prent is Coryate te zien, staand op het wijnavat, met in de hand een glaasje wijn. Het panorama van Heidelberg is op de navolging vervangen door een tekst van Coryate. De titelpagina van *Crudities* toont op humoristische wijze Coryates reiservaringen rondom diens portret: de personificatie van Germania draagt een hoed in de vorm van het Heidelbergse vat en geeft over op het hoofd van Coryate (afb. 96). Andere gemakkelijke voorstellingen op de titelpagina tonen hoe hij wordt bekogeld met eieren en belaagd door een rover met een mes. Rechtsboven zien we hem in een uitdossing als vogelverschrikker met versleten schoenen. Voorts wordt uit deze voorstelling duidelijk hoe Coryate zich verplaatste: te voet, per schip, in een draagstoel en per koets.

Uit de reisbeschrijving van Coryate maken we onder andere op hoe universiteiten en hun geleerden in verschillende steden, zoals Heidelberg en Leiden, hem aantrokken. In zijn verslag van zijn bezoek aan Leiden vinden we nergens terug dat hij een bezoek bracht aan de vier instellingen, maar wel dat hij Leidse geleerden ontmoette van wie hij thuis geschriften had gelezen, zoals Bonaventura Vulcanius, hoogleraar Grieks. Uiteraard roemde hij de talenkennis van Joseph Scaliger.⁸⁷⁷ Het reisverslag bevat daarnaast een negental lofdichten op Italiaanse en Franse steden van Scaligers vader, Julius Caesar Scaliger. Ook Lipsius, de 'Pearle of the Netherlands' noemt Coryate in zijn *Crudities*, en hij verwijst daarbij naar diens reis naar Italië.⁸⁷⁸

⁸⁷²Swan 2012, pp. 8-12. Swan gebruikt het werkwoord 'shuffle' om deze activiteit van Brinck te duiden.

⁸⁷³Swan 2012, p. 15

⁸⁷⁴Coryate, T., *Coryates Crudities hastily gobbled up in five months travels in France, Italy, & c.*, London: W. Stansby, 1611.

⁸⁷⁵Over zijn bezoek aan Dordrecht en zijn mening over de eetgewoontes in de Republiek, opgetekend in zijn reisverslag: Jager 2022, p. 34, p. 112; Moss 2022, p. 88.

⁸⁷⁶Baker 2007, p. 131. Coryates reizen waren volgens Baker een vorm van zelfpromotie. De prent van het vat met Coryate is een goed voorbeeld van hoe een zelfbeeld kon worden gepromoot.

⁸⁷⁷Coryate 1905, pp. 8-10.

⁸⁷⁸Coryate 1905, pp. 405-406.

7.3.4 DE REIS NAAR LEIDEN DOOR EEN FRANS GEZANT IN 1636: CHARLES OGIER

Een categorie bemiddelde reizigers die vaak Hollandse steden zoals Leiden aandeed betrof diplomatieke gezanten. Het reisverslag van Charles Ogier (1595-1654) uit 1636, secretaris van een Frans gezantschap dat werd uitgezonden naar Polen voor een vredesmissie, werd in 1656 gepubliceerd.⁸⁷⁹ Deze publicatie, getiteld *Caroli Ogerii Ephemerides, sive Iter Danicum, Suecicum, Polonicum* werd uitgegeven door François Ogier.

Ogier deed op de terugweg naar Parijs steden in Holland aan, waaronder Amsterdam en Leiden.⁸⁸⁰ Zijn reisverslag weerspiegelde uiteenlopende interesses, zoals die voor paarden, waarvan hij er verschillende aanschafte. Daarnaast hadden schilderijen, prenten, verzamelingen, bibliotheken en boekwinkels zijn aandacht. In Leeuwarden bezocht hij de verzameling met schilderijen, rariteiten en de muntencollectie van de schilder Wybrand Symonsz. de Geest (1592-1667), en kocht hij voor twee daalders enige oude gravures bij de glasschilder en graveur Gerard Adrian.

Aan het hof van de provinciale stadhouder bekeek hij bloemen en planten uit verre landen.⁸⁸¹ Diezelfde interesse deed zich voor in Amsterdam. Naast zijn bezoek aan de Beurs met aanpalende winkels beschreef hij portretten van oude meesters en kostbaarheden uit Indië. Een andere passage uit zijn reisverslag toont hoe de gravure als laagdrempelig medium rond 1636 algemeen ingeburgerd was bij ambachtslui: 'iedere schoenmaker en snijder [...] laten u portretten

van hun volkshelden zien, van de Oranjes, wien zij hun vrijheid te danken hebben, ook bezitten zij kopergravures van de statievollige begrafenis van deze, van de bloedige gruwelen onder Alva en van de Synode van Dordrecht met de namen erop van de predikanten (een prent van royaal formaat). Zij hebben verder komische voorstellingen tot bespottung van de monnikenorden, die den meest treurige wel tot vroolijkheid moeten stemmen en tot een schaterlach dwingen [...] en waarvan de boekwinkels vol zijn.'⁸⁸² Ogier bezocht voorts de winkel van Blaeu 'met de meest verscheiden inhoud' en kocht daar een Griekse vertaling van het Oude Testament voor dertig penningen. De winkel van Blaeu bleek een plek te zijn waar hij zijn geleerdennetwerk uitbreidde. Hij maakte daar kennis met Gerard Vossius (1577-1649), voormalig hoogleraar in Leiden, 'thans sieraad van het Amsterdamse Atheneum Illustre als historicus en bibliothecaris van de Amsterdamse stadsboekery', en ook met 'andere geleerden.'⁸⁸³

Ogier beschreef de schoonheid van het landschap en de dorpen die hij tegenkwam tijdens zijn reis naar Leiden. Hij roemde de weelderige inrichting van de huizen, met 'vrij goede schilderijen en vele landkaarten, waarmee zij de wanden hunner voorhuizen en deelen versieren.'⁸⁸⁴ In Leiden gekomen plaatste hij de stad, vanwege de hogeschool en de studenten, het hoogst in rang in vergelijking met andere steden, en typeerde de stad als een 'Duitsch Athene.'⁸⁸⁵ Op 28 juli wandelde hij door de zalen van het Academiegebouw. Door een verrekijker op de toren van het observatorium op het dak van het Academiegebouw overzag hij de

⁸⁷⁹ Ogier, C., *Caroli Ogerii Ephemerides, sive Iter Danicum, Suecicum, Polonicum, cum esset in comitatu illustrijs*, Parijs: F. Ogier, 1656.

⁸⁸⁰ Over zijn reis naar Amsterdam en Leiden: Jacobsen Jensen 1912. Voor een samenvatting van bezienswaardigheden die hij bezocht in Amsterdam: Jacobsen Jensen 1919, pp. 30-31, nr. 39. Over zijn bezoeken in Leiden: Pelinck z.j.

⁸⁸¹ Jacobsen Jensen 1912, p. 101.

⁸⁸² Jacobsen Jensen 1912, p. 104. Waarschijnlijk waren de portretten van de Oranjes en de prent over de tirannie van Alva gemaakt door de graveur Willem Jacobsz Delff, van wie o.a. een serie portretten van de Oranjes bekend is.

⁸⁸³ Jacobsen Jensen 1912, p. 108.

⁸⁸⁴ Jacobsen Jensen 1912, p. 110.

⁸⁸⁵ Jacobsen Jensen 1912, p. 112.

gehele provincie en de gebouwen in de stad. In de drukkerij van Elsevier op het Academieplein was hij getuige van het drukproces van *Samenspraken van Erasmus* en het commentaar van Heinsius op Mattheüs. Daarna bracht Ogier enige uren door in de tuin en bekeek daar de verschillende dieren in het *Ambulacrum*. Het ging dan vooral om skeletten en geconserveerde delen van dieren: de befaamde kaak van een ijsbeer uit Nova Zembla, het schild van een schilpad en natuurlijk de krokodillen.

De techniek van het opzetten van vogels en zoogdieren was nog nauwelijks ontwikkeld. De Faliede Bagijnhof met bibliotheek en theater wordt in zijn verslag aangeduid als 'een ander rijksgebouw waar ook een kerk is'. Met de term 'rijksgebouw' typeerde hij de publieke functie van het gebouw.⁸⁸⁶

Hij roemde de 'aanzienlijke' bibliotheek, de portretten van Scaliger en Erasmus en gaf weer hoe de grote en kleine boeken waren geordend en ook hoe de boeken met kettingen waren vastgemaakt. Voor een ontmoeting met Heinsius had Ogier geen tijd.⁸⁸⁷ Van de objecten uit de 'anatomische zaal' zoals van de mummies, trof Ogier, tot zijn grote vreugde een dag later een catalogus aan. Die dag ontmoette hij nog Adolphus Vorstius (1597-1663), rector, hoogleraar genees- en kruidkunde en tevens beheerder van de tuin.⁸⁸⁸

De catalogus, waarvan Ogier een exemplaar aanschafte, kan worden beschouwd als een reisgids en betrof een publicatie van Gottfried Hegenitius uit 1630.⁸⁸⁹ Behalve een opsomming van de objecten in de tuin, het theater en de bibliotheek en een beschrijving van wat er te zien

is in het Academiegebouw, zoals de collegezalen en een gedenksteen over de brand in 1616, bleek de catalogus van Hegenitius een goede gids voor de omgeving van Leiden. Het gedeelte over Leiden in deze gids, getiteld *Itinerarium frisia-hollandicum*, uitgegeven bij Elsevier in 1630, was grotendeels gebaseerd op de stadsbeschrijving van Orlers.⁸⁹⁰ Naast de universiteit vormt ook de Burcht een bezienswaardigheid in deze catalogus. Veel aandacht schonk Hegenitius aan het voormalig woonhuis van Lipsius, dat zeker bezichtigd moest worden. 'Ook al is dat klein, doordat de beroemde Lipsius er heeft gewoond is het toch groot', concludeerde Hegenitius. Voorts werd een reisje naar het mooie Rijnsburg en Katwijk aangeraden. Aan de scherm-school werd door Hegenitius in zijn catalogus geen enkele aandacht gespendeerd.

7.3.5 DE REIS VAN DE ENGELSE STUDENT JOHN EVELYN IN 1641

Door zijn interesse voor verzamelingen en zijn hang naar visuele reisimpressies is de Engelsman John Evelyn (1620-1706) een schoolvoorbeeld van reizigers die hooglerenportretten en prenten zoals die van de Leidse instellingen aanschaften. Evelyn werd geboren in het Engelse Wotton als zoon van een handelaar in buskruit.⁸⁹¹ Hij was schrijver en geïnteresseerd in tuincultuur, numismatiek, de kunst van het graveren en vegetarisme. Zo publiceerde hij over bomen die tot nut waren voor militaire doeleinden en richtte hij zelf zijn tuin in. Evelyn genoot sinds zijn achtste jaar scholing in tekenen en etsen en studeerde daarna aan het Balliol

⁸⁸⁶Voor de functie van de Faliede Bagijnhof als kerk voor immigranten in verschillende periodes: Buisman 2003, pp. 127-129.

⁸⁸⁷Jacobsen Jensen 1912, pp. 111-112. Pelinck z.j.

⁸⁸⁹Otterspeer 2000, p. 439; Hulshoff Pol 1975, pp. 40-51. Jacobsen Jensen 1912, p. 11, nt. 2: C. Hegenitii *Itinerarium frisia-hollandicum et Abr. Ortelii Itinernarium gallo-brabanticum*, Lugd. Bat. exoff. Elzeviriana 1630, pp. 103-104.

⁸⁹⁰Otterspeer 2000, p. 439; Hulshoff Pol 1975, pp. 40-51.

⁸⁹¹Over zijn levensbeschrijving en het dagboek: Garnett 1901; over Evelyn als een van de Engelse reizigers in Leiden: Otterspeer 2000, pp. 436-448.

⁸⁸⁸*Icones Leidenses* 1973, nr. 83.

afb. 97

College in Oxford. Later zou Evelyn zou een van de grondleggers worden van de Royal Society (1660), en allerhande functies bekleden in de hoogste Engelse kringen en aan het hof van Karel II. In 1818 werd het dagboek van zijn *Grand Tour* uitgegeven. Daarnaast hield hij zijn hele leven een dagboek bij dat, net als dat van mede Royal Society-lid Samuel Pepys, een iconische status heeft verkregen in de Engelse literatuur.⁸⁹²

Evelyn kon verdienstelijk tekenen. Een tekening van het plaatsje Wotton uit 1640 toont zijn

technische vaardigheden en zijn belangstelling voor topografische onderwerpen.⁸⁹³ Ook zijn reisdagboeken weerspiegelen zijn enthousiasme voor landschappen en zijn streven om die visueel vast te leggen.⁸⁹⁴ Hij vervaardigde verschillende landschappen in etsen en er zijn diverse impressies van zijn reis door Italië overgeleverd. Een tekening uit 1645 van de baai van Napels, gezien vanaf de Vesuvius, toont op de voorgrond een figuur te paard, met een verrekijker gericht op een schip in zee (afb. 97).⁸⁹⁵

⁸⁹²Zie over Evelyns leven en zijn dagboek: Beer 1959.

⁸⁹³Over Evelyn als amateurtekenaar en enkele van zijn tekeningen: Sloan 2000, pp. 11-18, pp. 20-22. Gezicht op Wotton: British Museum, 1911.1018.2, met toelichting. Eerder vervaardigde hij aanzichten van Londen.

⁸⁹⁴Garnett 1901, p. 76. Zie de voorstelling van een landschap in het Franse Roanne.

⁸⁹⁵Sloan, p. 21, afb. 3, 4c. Ets naar tekening van Napels in zwart en rood krijt, voorstudie voor een prent, British Museum 1911.1018.2. Andere voorstellingen in het British Museum betreffen een serie van zes uitzichten tussen Rome en Napels, 1649. Zie over zijn bezoek aan Napels: Moss 2022, p. 193.

Eerder, in 1641, had Evelyn Holland aangedaan. Hij bezocht daar steden als Amsterdam en Leiden, waar hij de universiteit en haar verzamelingen bekeek. Ook diende hij korte tijd in het leger als soldaat in de buurt van Nijmegen. Uit hetzelfde jaar stamt het portret van Evelyn dat tijdens zijn reis werd vervaardigd door Hendrick ter Borch II (1614-1676). Uit de dagboeken van John Evelyn blijkt dat hij, bij zijn bezoek aan Leiden op 28 augustus 1641, persoonlijk contact had met de rector van de universiteit.⁸⁹⁶ De betreffende rector, Otto Heurnius, was beheerder van het anatomisch theater en hoogleraar geneeskunde. Heurnius had een grote fascinatie voor het Oude Egypte in het algemeen, en mummificatie in het bijzonder.⁸⁹⁷

Evelyn werd op 6 september 1641 door hem ingeschreven in het *Album Studiosorum*, hetgeen hem vrijstelde van accijns.⁸⁹⁸ Evelyn bood hem daarvoor een rijksdaalder aan, die Heurnius na wat aarzelen aannam. Evelyn was op dat moment twintig jaar oud en schreef zich in voor mathematica en geschiedenis. Evelyns verblijfplaats bevond zich dicht bij het Academiegebouw en de Faliede Bagijnhof. Bij de inschrijving werd zijn verblijfplaats vermeld, namelijk bij Pieter Paulsz. op de Papengracht in het Wapen van Jarmouts.⁸⁹⁹ Pieter Paulsz. of Powell was zelf van Engelse afkomst en ontving in zijn herberg vaker Engelse reizigers, onder wie studenten.⁹⁰⁰ Net als Ogier schafte Evelyn bij zijn bezoek aan de universitaire verzamelingen een catalogus aan, in dit geval tijdens een bezoek aan de tuin.⁹⁰¹ De tuinman voorzag hem van een, zijns inziens, betrouwbaar register met plantennamen. Evelyn keek bij zijn

bezoek vooral uit naar een ontmoeting met bibliothecaris Heinsius in de bibliotheek. Ongetwijfeld wekte daar ook het prospect van Constantinopel, vervaardigd door Lorichs, Evelyns belangstelling. In Evelyns nalatenschap bevindt zich namelijk een serie topografische tekeningen door Lorichs, met voorstellingen van Duitse vrouwen in lokale kledij. Waarschijnlijk schafte hij deze serie tijdens zijn reis aan.⁹⁰² Het theater en de curiositeiten wekten ook zijn belangstelling. Evelyn zag daar zaken als geprepareerde dieren, zoals delen van een walvis, een olifant, een vlieg en een spin. Evelyn bracht in zijn dagboek verslag uit van een demonstratie met een mes, waarvan werd beweerd dat het door een dronken Hollander was ingeslikt. Het verhaal werd in deze periode volgens Evelyn ter plekke geïlustreerd door voorstellingen van de betreffende chirurg en patiënt, die dit incident wonderbaarlijk overleefde. Een overeenkomstig verhaal met een mes had zich toevalligerwijs afgespeeld in Koningsbergen in 1635. Otto Heurnius vroeg de decaan van Koningsbergen om dit betreffende mes op te sturen, zodat het getoond kon worden in het Leidse theater. Heurnius kreeg daarna echter geen mes, maar een olieverfschilderij van het mes toegestuurd. Dit schilderij, voorzien van een schriftelijke toelichting, toont de patiënt met zijn litteken, staand naast het mes, dat was opgesteld op een plankje. Het verhaal werd in 1636 uitgegeven in Koningsbergen, en in 1638 in Leiden bij Joannes le Maire. Het drukwerk bevatte een uitgeklapte prent met een voorstelling van de patiënt, voorzien van een voorstelling van het mes, afgebeeld op ware grootte.⁹⁰³

⁸⁹⁶Garnett 1901, pp. 25-27; Pelinck z.j.; Jacobsen Jensen 1919, nr. 41, pp. 32-33.

⁸⁹⁷Over Otto Heurnius: Otterspeer 2000; Jorink 2007, pp. 292-299; Huisman 2009, pp. 46-75.

⁸⁹⁸*Album Studiosorum* 1875, k. 326.

⁸⁹⁹Otterspeer 2000, p. 259; Prögler 2012, p. 127.

⁹⁰⁰Otterspeer 2000, p. 259. In 1650 woonden er veertien studenten in zijn herberg.

⁹⁰¹Een opsomming van catalogi met objecten in het theater: Huisman 2008, 2009. Over catalogi van de bibliotheek: Berkvens-Stevelinck 2001. Over catalogi van de tuin: Karstens 1982.

⁹⁰²Alsteens 2012, pp. 85-88, nt. 3. Alsteens baseert dit op het jaartal 1641 dat op een van deze tekeningen te zien is.

⁹⁰³Voor een beschrijving van de inhoud: Huisman 2003, pp. 115-118. Betreft *Cultrivori prussiaci curatio singulari*, waarvan edities verschenen in 1636 in Koningsbergen en in 1638, 1640 en 1641 in Leiden.

Evelyns belangstelling voor drukwerk blijkt uit zijn bezoek aan de drukkerij en winkel van Elsevier op het Academieplein. Ook toen hij Amsterdam aandeed, bezocht hij daar de winkel van Blaeu en de winkel van Hondius, waar hij landkaarten aanschaftte. Het nieuwe Beursgebouw werd natuurlijk ook bekeken.

De interesse van Evelyn was uiteenlopend. Zijn interesse voor geneeskunde blijkt, naast die voor het anatomisch theater, uit zijn bezoek aan een soldatengasthuis, waar gewonden zijn grote aandacht hadden. Later, in 1664, werd hij in Engeland lid van een commissie voor gewonde krijgshelden. Ook beschrijft hij de werking van een carillon in de Oude Kerk.⁹⁰⁴ Evelyn bezocht in Rotterdam de jaarmarkt en verbaasde zich daar over de vele kramen met schilderijen en de verscheidenheid aan onderwerpen.

Hij schafte er daarvan enkele aan, om ze vervolgens naar huis te versturen.⁹⁰⁵ In het jaar 1646 toonde Evelyns opnieuw zijn interesse in de anatomie, nu tijdens een bezoek aan Padua, waar hij lessen volgde in het theater. Tijdens dit verblijf in Italië gaf hij meerdere opdrachten voor het laten maken van verzamelobjecten. Zo liet hij geprepareerde bloedvaten van het menselijk lichaam aanbrengen op manshoge houten dragers, tegenwoordig bekend als de *Evelyn Tables*.⁹⁰⁶ In de collectie van het Victoria & Albert Museum bevindt zich daarnaast het *John Evelyn Cabinet*, dat werd vervaardigd gedurende een bezoek aan Florence. Het ebbenhouten kabinet met *pietra dura* bevat klassieke voorstellingen van onder anderen Juno, Hercules en Jupiter en versieringen

met vogels en andere dieren.⁹⁰⁷ De interesse van Evelyn in verschillende typen verzamelobjecten, zoals hij die onder andere in Leiden zag, hield aan. Hiervan getuigen zijn publicaties, zoals die over het kweken van fruitbomen en de inrichting van bibliotheken, en zijn activiteiten voor de Royal Society, die al snel na de oprichting in 1660 beschikte over een ‘repository’.⁹⁰⁸

⁹⁰⁴ Jacobsen Jensen 1919, pp. 27-29.

⁹⁰⁵ Boers 2012, p. 88; Jager 2022, p. 97.

⁹⁰⁶ Zie: <http://surgicat.rcseng.ac.uk/Details/collect/10201>.

⁹⁰⁷ Zie: <https://collections.vam.ac.uk/item/O9058/the-john-evelyn-cabinet-cabinet-on-stand-benotti-domenico/>.

⁹⁰⁸ Thomas 2009.

7.4 NABESCHOUWING

Het stedenbezoek nam na de afkondiging van het Bestand in 1609 een grote vlucht. Vermaarde Leidse geleerden zoals Lipsius voorzagen in handleidingen voor educatieve reizen. Dat de Leidse verzamelingen een uitermate geschikt reisdoel vormden voor dergelijke reizen, blijkt uit reizigersverslagen als die van Brinck en Evelyn. Dergelijke reizigers creëerden een afzetmarkt voor schilder-, prent- en boekdrukkunst, naturalia en diverse artefacten. Tijdens een stedenbezoek van reizigers werden meerdere verzamelingen bezichtigd. Vaak werden daarvan catalogi of prenten aangeschaft, soms ter plekke bij de beheerders of de opzichters van verzamelingen.

Dat prenten van bijzondere verzamelobjecten voor reizigers als een geschikt beeld dienden voor zelfpresentatie, blijkt uit de prent van de reiziger Coryate, staande op het grote wijnvat in de bibliotheek in Heidelberg, een prent naar ontwerp van Woudanus, in 1607 uitgegeven door Van Haestens. De originele voorstelling werd door de kaartenmaker William Hole aangepast aan de persoonlijke behoefte van Coryate, en als prent toegevoegd aan Coryates gedrukte reizigersverslag.

Uit alle genoemde reizigersverslagen blijkt interesse voor de Leidse universiteit en haar geleerden. Van bijzondere documentaire waarde zijn in deze context de notities van de burgemeesterszoon Brinck, met name die over de schermeschool. De ordening van zijn notities toont daarnaast aan hoeveel belang werd gehecht aan het ordenen zelf. De wijze waarop de prenten van de Leidse

verzamelingen door Woudanus werden geordend moet, vanuit dit perspectief, worden beschouwd als een belangrijk element met betrekking tot de functie van de voorstellingen. De ordeningen van de verzamelingen in het ontwerp waren duidelijk gericht op een actieve houding van de kijker.

Dat Evelyn meerdere objecten aanschafte tijdens zijn reis, laat zien dat reizigers een koopkrachtige groep verzamelaars vertegenwoordigden. Reizigers bezochten tijdens hun reis meerdere winkels, zoals van uitgevers als Elsevier op het Academieplein. De winkel van Blaeu was voor Evelyn en Ogier een aantrekkelijke locatie voor de aanschaf van topografische drukwerken. De Leidse prenten, door Blaeu ingebonden in zijn stedenatlassen, waren aantrekkelijke verzamelobjecten. Internationale reizigers waren voor Cloucq ongetwijfeld een van de beoogde doelgroepen bij de uitgave van de Leidse prenten. Dit blijkt ook uit de verschillende vertalingen van de onderschriften bij de prenten. Samenvattend kunnen we vaststellen dat egodocumenten uit de vroegmoderne reizigerscultuur aantonen dat uitgevers als Cloucq in verschillende soorten drukwerk voorzagen om aan de behoefte van verzamelende reizigers, en dat dergelijke behoeftes toenamen na 1609. Deze markt moet een van de redenen zijn geweest voor het ontstaan van de Leidse prenten.

De voorstellingen functioneerden zoals we zagen in een brede context van gedrukte werken met beschrijvingen van Holland, steden en universiteiten. Door een heldere ordening van het grondplan, samengesteld uit een paar eenvoudige geometrische basisvormen, maakte

Woudanus het uitgevers, drukkers, tekenaars en graveurs gemakkelijk om zijn ontwerp efficiënt en kostenbesparend te gebruiken en naar behoefte aan te passen, zoals aan een ander formaat of aan een andere context. De wijze waarop de prenten werden geordend, wordt verder uiteengezet in het volgende hoofdstuk.

